

Látomás a történelemről

MÉSZÖLY MIKLÓS: VOLT EGYSZER EGY KÖZÉP-EURÓPA

„Vitézek! mi lehet e széles föld felett szebb dolog az végeknél?” — kérdi Balassi. Mészöly először helybenhagyólag bólint, ám a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* című novella kezdő mondatát („Nincs szebb dolog a végeknél.”) a következő sorok szomorkás fintorrá, gunyoros biccentéssé alakítják. „Kikelet, zimankó, néhány rongyos vitéz a túskekalyibákban [...] üszkösödő templom [...] szurdikokban barnászöld lé, századosan felgyülemlett penész és natúr genny [...] Kora téli napokon távoli zene hallik: kocódik a lánc, a lassúdad országos eső koppanásai szolgáltatják hozzá a kíséretet. Máskülönb en olyan csend uralkodik, melyben a haraszt várja csupán, hogy megfújja a szél. Ilyen nagy a költészet hatalma.” Az utolsó mondat állításán eltöprenghetünk. Voltaképpen mekkora a költészet hatalma? A magyar irodalom váteszi szerepéről belénk ivódott közhelynek mintha ironikus fricskát adna Mészöly: a költészet hatalma abban áll csupán, hogy képes gunyoros választ adni egy rég föltett szónoki kérdésre, képes kifordítani egy öreg közmondást. De vajon kell-e több ennél? Nem bizonyítja-e éppen a költészet hatalmát, hogy képes új választ adni egy halottnak tűnő kérdésre, képes új izgalmat lopni egy rég kiüresedett közmondásba?

Megválaszolatlanul hagyva most e kérdéseket, vegyük szemügyre a kötet címét, és játsszunk egy kicsit a fogalmakkal. *Volt egyszer egy Közép-Európa*. Sokféleképpen, sokféle hangsúllyal kiejthető cím. Első pillantásra nosztalgiai sugall, s ezzel zavarba ejt. A nosztalgiahullám csúcsán, úgy tűnik, túl vagyunk, ám a szót még mindig (vagy tán épp ezért) körülengi valami gyanúsán édeskés és könnyes félhomály. Olyan félhomály, amelyben könnyen egymás mellé kerülhetnek a századforduló sokáig elfeledett novellistái, Cseh Tamás korai dalai és Karády Katalin újra kiadott lemezei, meg a falu kocsmája, amelyben az ötvenes évek slágerei szólnak, s ötvenes évekből származó plakátok és fotók díszítik a falakat... A nosztalgia ugyanis nem más, mint menekülés. Menekülés nem csupán a jelen sivársága, hanem az élet mulandóságának kínzó tudata elől; ezzel magyarázható, hogy a nosztalgia nem feltétlenül az értékre figyel. Övé a múlt, rendelkezésére áll mindaz, amelynek emlékezetbe idézése beleringat valamiféle könnyesen érzelmes hangulatba, feledtetve ezzel a jelen, feledtetve a múlt időt. De vajon erről van-e szó Mészöly esetében is? Nem elégiáról kellene-e beszélni inkább, a szó schilleri értelmében? Eszerint az elégia annak a fájdalmas rezignációnak a kifejezése, amely az író elfogja, amikor tapasztalnia kell, hogy a jelen mennyire sivár, s milyen visszavonhatatlanul eltávolodott

a múlt szépségeitől. Mészöly könyvének alaphangja kétségkívül a rezignáció. De vajon szép-e az a múlt, amelyet Mészöly ábrázol? És egyáltalán: van-e távolság Mészölynél múlt és jelen között, létezik-e az a feszültség, amelyre az elégikus költőnek szüksége van? Aligha, sőt bizonyos írások esetében éppen ellenkezőleg. Vannak a könyvben olyan novellák, amelyekben (a kötet címének látszólag ellentmondva) semmiféle szerepet nem játszik a történelmi értelemben vett múlt; ezek az elbeszélés fikciója szerint vagy a jelen ábrázolják grammatikai jelen időben (*Öregek, halottak*), vagy az éppen csak múlttá vált jelen személyes emlékeit elevenítik fel grammatikai múltban (*A stiglic, Szárnyas lovak, Pardon* stb.). Más novellákból viszont a jelen hiányzik (*Anno, Fakó foszlányok nagy esők évadján, Sutting ezredes tündöklése, Magyar novella, Bolond utazás* stb.). Vannak olyan novellák is, amelyek tartalmát a megírásuk óta eltelt idő látott el történelmi patinával olyannyira, hogy az élő jelen dimenzióját ma már nem is érzékeljük bennük (*Magasiskola, A három burgonyabogár, Teréz* stb.). És vannak persze a kötetnek olyan darabjai, amelyekben egyaránt szerepet játszik a múlt és a jelen. Egyszerűbb és megszokottabb esete ennek az, amikor az elégia szabályainak megfelelően az elbeszélő (vagy valamelyik hőse) a jelenből pillant vissza a múltba. Elégiáról azonban szó sem lehet: a földégett múlt soha nem szép. A *Film, az Emkénél* elbeszélőjének szemei előtt a budapesti utca forgatagában váratlanul háborús emlékei elevenednek fel; s háborús emléket idézi a *Történet* egyik szereplője is. Múlt és jelen e tradicionális megjelenítésével azonban a kötet novelláinak egy része szakít (*Megbocsátás, Térkép Aliscárol, Ló-regény, Nyomozás*). A *Megbocsátás* úgy, hogy nem adja meg cselekménye történelmi koordinátáit, s így mintegy elidőtleníti, konkrét történelmi szituációtól függetlenné teszi azt. A másik három novella esetében viszont a múlt és a jelen nagyon is világosan felismerhető darabkái kaleidoszkópszerűen tűnnek elő, kapcsolódnak össze és válnak el egymástól; évszázadok jelenig, sőt jövőig érő történéseit eleven szálak hálózzák be, teszi egyetlen egységgé. „A rómaiak a Kopasz-hegy csúcsán gyűjtják meg a messze világító jelzőtüzeket. Az észak—déli hadiúton, amely a mai templomtéren vezet keresztül, rézpikkelyes lovak húzzák a harckocsikat, a tankokból később itt fogy ki a gázolaj, itt gyűjtják meg a zsákmányt, ha hirtelen menekülni kell, itt eszik meg a saját lovaikat, ha éppen nincs más. S közben mindvégig süt a nap, és felkel a hold, ahogy azóta is.” (*Térkép Aliscárol*). Vibrálás a történelemben és a jelenben, a rómaiak jelzőtüzeitől a mai templomtérig. Ugyanez a vibrálás megfigyelhető a kötet azon novelláinak jó részében is, amelyekből hiányzik a jelen dimenziója. Vagy úgy, hogy időben távol eső korok apró történései váltják egymást (*Fakó foszlányok nagy esők évadján*), vagy úgy, hogy egyazon kor apró történései kerülnek egymás mellé (*Anno, Magyar novella*). A múlt éppoly talányos, mint a jelen és a jövő, az író elé egyszerre tornyosulnak a megismerhetőség és az ábrázolhatóság problémái.

Van azonban egy fix pont e novellák esetében: a táj. A táj, amelyet lehet rontani, változtatni, országhatárokkal újraosztani — de amelyben mégis van valamiféle állandóság. Hegyek, szurdikok és folyók, amelyek évszázadok óta léteznek, s amelyek mindent láttak, ami körülöttük történt. Mészöly voltaképpen csak annyit tesz, hogy a tájba (a számára legkedvesebb dél-dunántúli pannon tájba, amelynek határai időnként Galíciáig nyúlnak) *belelátja* a történelmet. Történelmi regénnyé fölfűződő novellák sora? A ha-

gyományos, W. Scott-i (Eötvös József-i, Jókai Mór-i stb.) értelemben semmiképpen sem. „... mennyiben a regény a történet köré vág, azaz vagy múlt századok általános viszonyaival foglalkozik, vagy történelmi személyiségeket léptet fel: az író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhetett.” — fogalmazta meg a történelmi regénnyel szembeni legfőbb elvárást Eötvös *Magyarország 1514-ben* című munkájának előszavában. Mészöly „vibráló” novelláinak hőseit viszont hiába keresnének a történelmi kútfőkben; őket éppen az Eötvös által elítélt képzelet szülte. Felvállaltan és hangsúlyosan. „A Generál (legyen Rabutin) ízületeivel bajlódik a megszállt város falai mögött (legyen Szeben)” — írja Mészöly a *Fakó foszlányokban*, jelezve, hogy valamit tud, amelynek elmondásához hősökre van szüksége; megteremti hát őket. Eötvös óvásán mégis fölül áll: az ő képzelete nem a történelem valós alakjai köré kerít hamis glóriát; amit kínál, az nem történelmi regény, hanem látomás a történelemről.

Természetesen nem abban az antikvitás és a középkor idején elterjedt értelemben, hogy a látomás (hasonlóan az álomhoz) a jövőről lebbentené le a fátylat. Inkább arról van szó, hogy az író előtt kaleidoszkópszerűen tűnnek elő, kerülnek egymás mellé és sodródnak szét évszázadok időben távoli történései az örök pannon tájon. A jelen állandó hullámmásban tartja a történelmet. A történések úgy küzdenek meg ezzel a problémával, hogy örökösen retusálják állóképeiket, örökösen átértékelnek. Mészöly látomása, a maga folytonos mozgásban lévő elemeivel, magát a hullámmást érzékelteti. A megismerhetőség és az ábrázolhatóság problémájával szokása szerint alulról, a nagy történelem kis történéseiből mozaikszerűen építkezve igyekszik megküzdeni. Elbeszélője a *kémlelő* pozícióját foglalja el; ha úgy tetszik, egyik hősének, Bartinai Bartinának az alteregója ő, aki „mint porba a földre tört ágvég”, jegyezgeti évszázadok óta túskekalyibájában mindazt, amit látni meg hallani vél. Nála közelebb jutni az igazsághoz a matematikai valószínűségszámítás sem tud. A kötetnyitó novellában (*Térkép Aliscáról*) Mészöly mesél annak a kidőlt diófának a maradék fél törzséről, amelyet az arra járó céhlegények évtizedeken keresztül nagyfejű szögekkel vertek tele, úgy, hogy a szögfejek végül teljesen elborították a fát. Zelenka matematika-tanár úr pedig egyszer megszámloltatta a diákjaival a fába vert szögeket, de mindegyik különböző eredményre jutott. „Később bonyolult számításokat végeznek a matekórán, hogy mi a *valószínűsége* a Szekszárdon megfordult céhlegények számának, ha a különböző számolási eredményeket összehasonlítják; majd ugyanezeket a műveleteket a következő év diákjai is elvégzik. Figyelemre méltó, hogy soha nem jön ki ugyanaz az eredmény, hanem mindig más.” Mészöly jól ismeri, *Levél a völgyből* című írásában emlegeti is Wittgensteint, akinek *Tractatus logico-philosophicus* című munkája a következő mondattal zárul: „Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.” Saját munkássága azonban értelmezhető úgy is, mint látens vita ezzel a wittgensteini állásponttal: a művészetnek éppen ott kell elkezdenie a maga küzdelmét, ahol a filozófia kénytelen feladni a sajátját.

De hogyan viszonyul mindez a kötet egészéhez? Ha a novellák keletkezési dátumára figyelünk, akkor arra gondolhatunk, hogy Mészöly írói fejlődése a leirástól a látomás, a múlt és jelen elkülönített, tradicionális ábrázolásától múlt, jelen és jövő együttlátásáig és -látatásáig vezet. Ahhoz azon-

ban, hogy e sejtésnek utánajárjunk, nem biztosít megfelelő anyagot a kötet, mely elég vaskos ugyan, de korántsem tartalmazza Mészöly valamennyi elbeszélését. Ráadásul éppen a keletkezési dátumok figyelmeztetnek arra, hogy az írói fejlődésrajznál ezúttal fontosabb a kötetkompozícióra figyelünk: a novellák ugyanis hangsúlyozottan nem kronológiai rendben követik egymást. Az elején az utóbbi másfél évtizedben keletkezett, egyértelműen látomásos novellák állnak; ezek adják meg a könyv alaphangnemét. Látomásos novellák rendre felbukkannak a gyűjteményben később is, és állandó jelenlétükkel a látomás részeivé teszik a többnyire korábban keletkezett, tradicionálisabb felépítésű novellákat. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy Mészöly kötetkompozíciója többszörösen mozaikszerű: a kötet egésze, azaz a kötet novelláinak egymáshoz való viszonya a látomásos novellák mozaikjainak egymáshoz való viszonyát ismétli meg.

A látomás szó használata tehát Mészöly egész könyvét tekintve is indokolt lehet. Címéről pedig, tartalmának ismeretében, azt mondhatnánk, hogy nosztalgia helyett inkább fordított nosztalgiát fejez ki. Mészöly valami olyasmire vágyik, amely sohasem létezett, de amelynek lehetséges szépségét a múlt mégis magában hordja, az utána való vágyat mégiscsak felkelti. „Közép-Európa jószerivel nem volt még, csak lehetne talán egykor, ha talpából kinőne a gyökér.” — írja Mészöly könyve ajánlásában. Beszélhetnénk persze fordított elégiáról is, hiszen a megszületendő szépsége felől a jelenbe nyúló múlt csak szomorú rezignációval figyelhető; mert a szépség jövőbeli megszületésére alig több a remény, mint a múlt szépségeinek újjászületésére, a klasszikus elégiaköltő vágyainak beteljesülésére. *Változatok a szép reménytelenségre* — hangzik a kötet alcíme. A szálak furcsa keveredésének, eltűnésének és előtűnésének szépsége, a hajótörést ábrázoló gobelin szépsége a múzeumi csarnok falán. Mészöly Miklós tolla nyomán a világ, a múlt, a jelen és a jövő műalkotásként mutatkozik meg; láthatjuk magunkat, és gyönyörködhetünk abban, ahogy inog alattunk a hajó.

Ilyen nagy is lehet a költészet hatalma. (*Magvető*, 1989.)

SZAJBÉLY MIHÁLY

Fodor András: Pünkösdi hírnök

A költők mindig megküzdenek az idő és a tér korlátaival. Szeretnének szabadabbak lenni, megtalálni a végtelen időt, bebarangolni a nagyvilágot. Fodor András egyik kötetcímével is jelzi „józsanságát” (*Józan reggel*), s mégis nehezen tud belenyugodni a változathatatlanba, abba, hogy az „idő foglya”. Milyennek látja az időt? Már fiatalon a „konok”, a „büntető” jelzőt teszi az idő elé, később „zsarnoknak” nevezi. Észreveszi maga körül az „idő hordalékát”, tudja, hogy „nem tud megállni” az időben. Olykor „úzi” az idő, „kísérti”. S minden hiába, nem képes visszatartani, „alattomban száguld” az idő, s mint a „gyémántos menyét”, a perc elsiklik előtte. Egy kép-